

AZ ÖREGEDÉS ÉLMÉNYE A 20. SZÁZAD MÁSODIK FELÉNEK MAGYAR LÍRÁJÁBAN¹

THE EXPERIENCE OF AGEING IN HUNGARIAN POETRY IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

BOGA BÁLINT²

Absztrakt: A tanulmány olyan 20. századi magyar versidézetek sorát elemzi, amelyeknek fő témája az öregedés élménye. Az öregedés mindannyiunknak közös sorsa. A költemények több csoportba tartozhatnak attól függően, hogy ennek mely mozzanatait emelik ki. Megszólaltatják a költők az öregedésre való rádöbbenésük élményét, felvetődik az öregség és a betegség párhuzama, előkerülnek a múlt emlékei (nostalgia a múlt iránt) és kisebb mértékben a jövő gondolata is megszólal. A „látvány-életkor” és az „érett életkor” kettőssége a költők munkáit is áthatja, ahogy az elmúlás és a maradandóság reményének (non omnis moriar) kettőssége is. Szó esik az öregedés filozófiai megközelítéséről. A gerontológus szerző mintegy húsz (részben kortárs) költő szavai nyomán írta meg a költemények megközelítésében orvosi szempontokat felvető, rendkívül tanulságos munkáját.

Kulcsszavak: az öregedés mint közös sorsunk, az öregedés önértékelése, a testi tünetek kezelése, „látvány-életkor” és „érett életkor” kettőse, az idő filozófikus megközelítése

Abstract: The paper is the analysis of quotations from 20th century Hungarian poems, the central theme of which is the experience of ageing. Ageing is common fate for all humans. The poems may belong to several groups depending on which aspects of ageing they highlight. Poets speak about the experience of realizing that they are ageing, the parallelism of ageing and ailing appears, memories of the past are evoked (nostalgia for the past) and to a lesser extent, the idea of the future is also expressed. The duality of 'seen age' and 'felt age' pervades poets' works, as well, just like the duality of passing and the hope of everlasting life (non omnis moriar). The philosophical approach to ageing is also present. The author, who is a gerontologist, wrote this highly instructive paper, raising medical aspects as presented in the poems, relying on the works of about twenty (partly contemporary) poets.

Keywords: ageing as our common fate, self-perception of ageing, treatment of physical symptoms, duality of 'seen age' and 'felt age', philosophical approach to time

¹ A jelen tanulmány eredeti formájában a *Nem valóság, nem is álom...* című, Valachi Anna tiszteletére kiadott online könyvben (2017) jelent meg (pp. 129–141), kiadta a Ferenczi Sándor Egyesület, a József Attila Társaság és a Petőfi Irodalmi Múzeum.

² DR. BOGA BÁLINT
nyugd. főorvos
1012 Budapest
bbogamd@gmail.com

BEVEZETÉS

Az *öregedés* minden ember közös sorsa („common fate”). A tudomány szerint az élőlényekre jellemző jelenség, amely mindegyik tagjára érvényes (univerzális), az élet lényegéből fakadó (immanens) és visszafordíthatatlan (irreverzibilis) folyamat. Kifejlett formája, az öregség, természetesen csak akkor következik be, ha az egyed fiatalabb korban (akkor is már bizonyos idősödési jeleket mutatva) nem halálozik el. Ezért a sikeres élet első feltétele, hogy megérjük a megöregedést, és ez akkor is igaz, ha testi, lelki gondokkal jár és gyakran panaszkodunk ezekre. Az ember egyszerre *biológiai, lélektani és szociológiai* (zoon politikon, ld. Arisztotelész) lény. Szellemi, főleg absztraháló képessége emeli ki az állatvilágból (animal symbolicum, Cassirer). Az öregedés az ember létének mindhárom nevezett dimenzióját érinti, általában a funkciók csökkenésével jár, még betegségek nélkül is, kivétel az ún. kristályosodott intellektus, amely a tapasztalatok szaporodása által a korral gazdagabb lesz. A három szféra közvetlenül és közvetve, azaz egymásra hatva erősíti vagy késlelteti a végül is az egyén létformájában *egységesnek mutakozó* öregedési folyamatot. Az ember mentális készségei következtében észleli, értékeli a bekövetkező változásokat és negatívumait kiegyensúlyozni igyekszik.

1. AZ ÖREGEDÉS ÖNÉSZLELÉSE MINT MŰVÉSZI TÉMA

Ez utóbbi megállapítás gondolatával lépek át a jelen dolgozat témájához, a lényegéhez. Az öregedés önészlelése minden embernél bekövetkezik, a primitív, akár írástudatlan embertől kezdve egészen a magas kultúrájú, átlagot messze meghaladó intellektusú tudósig. Vizsgálatom tárgyai a költők, tehát a lelkivilágukat, érzelmeiket, lírai megnyilvánulásait a világ elé táró személyek, tehát tulajdonképpen nem az itt említett intellektuális rangsorba illeszthető egyének, hanem akiket valami más belső tulajdonság emel ki ebből a sorból. Weöres Sándor (1939) szerint nincs jellemző költői lelkület, a költői megjelenéshez a képzelőerő nagy mozgékonyasága és átlagon felüli verselő+fogalmazó készség szükséges. Véleményem szerint a költő talán három többlettel rendelkezik az átlagemberrel szemben (de legalább eggyel ezek közül): önészlelése kifinomultabb, érzeteit mélyebben, sokoldalúbban dolgozza fel, és mindezt érzékletesebben, árnyaltabban tudja kifejezni. Áttekinteni a költői világot a költészetben nem egyszerű feladat, még ha egy körülírt témát és időszakot választunk is ki. A megnevezett költők művei külön-külön is egy öregedés által ihletett életfilozófiát rejtenek, amely sokszor ki is bontható. Egyenként is külön tanulmányt igényelnének, ami sok esetben már meg is történt, lásd Valachi Anna könyvét Rákos Sándorról, vagy Illyés Gyula saját maga által összeállított esszégyűjteményét, a *Kháron ladikján* című művét (VALACHI 2009, ILLYÉS 1969). Így én azt a módszert választom, hogy mint gerontológus a korosodás megnyilvánulásai közül kiválasztom a legjellemzőbbeket és ezek leírását megkeresem a költemények sorai közt. Talán kaleidoszkópszerű lesz az áttekintés, de remélhetőleg ötletet, serkentést nyújt esetleg egyes költők öregedés-filozófiájának további, interdiszciplináris jellegű elemzésére.

1.1. Az életkor meghosszabbodása és a gerontológia kialakulása

Az idősödéstudomány (gerontológia) a 20. század tudománya, ahogy Haranghy László, e diszciplína hazai megalapozója írta (HARANGHY 1969). Ez érthető, hiszen ebben a században érte el az idősök aránya a népességben azt a mértéket, amely már szükségessé tette, hogy az idősödés minden vonatkozásával foglalkozzék a társadalom.

1.2. Az életkor meghosszabbodásával költői témaként jelennek meg az öregségek versek

Jelen dolgozatban azon költők öregedéssel foglalkozó költeményeit tárgyalom, akik a 20. század második felében érték el ezt az életszakaszt, és saját, öregedéshez köthető élményeiket fogalmazzák meg. Egyedi, hogy ki hány éves korában kezd erről írni, ahogy általában az emberek más-más életkorban kezdik ezt érzékelni. Az idézett versek tehát ebből a korszakból származnak (néhány keletkezése átnyúlik a 21. század elejére). Ennek nemcsak az az oka, hogy az a célom, hogy a közelmúltat vegyük górcső alá, hanem főleg az, hogy a korábbi időszakok költői ritkán éltek meg az öregkor elérését. Az előző évszázadok átlagos várható élettartama alacsony volt, kivételesen éltek meg egyesek magas kort (például Arany János). Mindemellett a 20. század első felében sem értek el mai értelemben véve magas kort a magyar költészet nagyjai, bár némileg így is foglalkoztak az idő múlásával. Többen – különböző okból – fiatalon haltak meg (Dsida, Radnóti, József Attila, sőt Ady is idesorolható a maga 42 évével), de az „öregek” is alig haladták meg az 50 évet (Kosztolányi, Juhász Gyula, Karinthy Frigyes, Reményik Sándor), a talán legtovább élő Babits is csak megközelítette a 60 évet. Vélhető, hogy Nagy Endre az 1932-ben írt *Öregek kalauzát* ezért nyithatta azzal a mondattal, hogy „Furcsa, hogy az öregséggel alig foglalkozik az irodalom” (igaz, ő inkább az epikára vonatkoztatta ezt a megállapítást, bár végig az öregségre vonatkozó kérdések egészét boncolgatja). A vizsgált költők a század első három évtizedében születtek (páran a '30-as években). Az irodalomtörténet Nyugat-generációkként különítette el őket, a konkrétan a Nyugathoz nem köthető írók-költők is így sorolhatók be korcsoportokba. A 2. Nyugat-generációhoz a szóba jövő szerzők közül csak néhány kapcsolható (Zelk Zoltán, Illyés Gyula), a 3. (pl. Weöres Sándor) és 4. generációhoz (pl. Rónay György) már többen, ők adják az elemzett költemények szerzőinek zömét. Néhány szerepel az ennél fiatalabb, de az adott időszakban már idősödést elérő korosztályból.

1.3. Az öregedésre való első rádöbbenés versei

Az idősödés folyamatában először a 40-50 éves kor körül jut oda az ember, hogy szembenézzon az idő múlásával, hogy visszatekintsen már jelentősnek érzett időt magában foglaló múltjára, és belássa, nem végtelen, ami hátravan. Ehhez hozzájárulnak a biológiai képességek változásai is (pl. nőknél a climacterium). Az eredmények és lehetőségek leltárának és hiányainak számbavétele egyeseknél csak helyzetfelmérést jelent, másoknál akár pszichológiai krízist vált ki (ezt életközépi

krízisként tartja számon a lélektan: midlife crisis). A költőknél is megtaláljuk ennek az életszakasznak nyomait költeményeikben, például Baranyi Ferencnél, aki konkrétan ír erről, Dante *Isteni színjátékára* utalva:

*Betelt a sorsunk? Ennyi volt megírva
Ha ennyi, akkor sem keveslem én
– nel mezzo del cammin di nostra vita –
az emberélet útjának felén.*

(Nel mezzo del cammin)

Csoóri Sándor 50 éves kora körül írt több verset arról, hogy a múltja más volt, teljesebb, mint amilyen a jelene, amely már gondokkal teli:

*Életem felén túl
kicsoda hajt rám vadat, falevelet, fűzsiborgást?*

(A falban fácánt hallok suhogni)

*Mert volt idő, hogy napok se voltak
...
csak a testem voltam, kezem és lábam...*

(Mert volt idő)

*Hiába gyorsulok föl, mellemben
A láthatatlan légcsavarral
...
tegnapi szántások haját fújja számba a szél*

(A kinagyított szem rései)

A második idézetben jelenik meg az egyik fő vonulat, amelyre – már a kibontakozó öregedés aspektusában – többszörösen utalni, és amit mélyebben elemezni is szeretnék, ugyanis az ember elsődlegesen biológiai lény, primer jelenségei testi mivoltában jelennek meg. Identitásának meghatározó eleme a test, mégpedig két megnyilvánulásában: küllemében, morfológiájában és működésében. Éntudatom testem ismeretével kezdődik (PATAKI 2011) és veszteségeivel változik, egész életünkben testünk önreprezentációs szerepet visz (MARTON L. 2005). Az ember úgy lakik a testében, mint „valamely házban vagy a kozmoszban”, mert a „lakott hely, a templom, a ház, a test – mindegyik kozmosz” (ELIADE, 2009: 163), ezt fogalmazza meg Illyés Gyula is alábbi soraiban:

*Nem is szerény bérlőként mondom
Szívesen laktam ezt a testet.*

(Bőrömben elheverve)

2. AZ ÖREGEDÉSSSEL BEKÖVETKEZŐ TESTI VÁLTOZÁSOK „FOGADÁSA”

Az emberi test – Czesław Miłosz (1911–2004) Nobel-díjas lengyel költő szavaival – a „maga múlandóságában” is „a természet csodája”. Az öregedés mindkét megnyilvánulást, az alakot és a funkciót, kikezdi és az ember ezekben észleli először, hogy eljárt felette az idő, és ahogy már jeleztem, ebben nem különbözik tanulatlan vagy bölcs ember, csak az észlelet feldolgozásában. Bullington szerint a testőregedés megélésének három típusa van: 1. a testi tünetek váratlanul, szinte meglepetés-szerűen jelennek meg, megrázkódtatást jelentenek, 2. a testváltozásokat az egyén mélyen átéli, feldolgozza, 3. az új szituációban a szabadság bizonyos szélesedése új alkalmak kihasználására ad lehetőséget (BULLINGTON 2006). Ha a témával foglalkozó költeményeket vizsgáljuk, a legtöbb a második csoporthoz tartozónak látszik, de a vegyes megközelítés sem ritka. Mindezek alapján sok esetben a testi tünetek megjelenése a költeményekben jelzi, hogy írója észleli az öregedés beköszöntét. Illyés Gyula például ekként:

*Szív, agy, tüdő, szem – mit akartok
az összetartó kötelet
tépdesve?
...
S te fog, te fül, s ti mind, vén
Cselédeim,
...
ily sebesen mért futnotok
oda, hova eltántorog
a gazda is holnapután?*
(Búcsú a testrészektől)

2.1. Betegség-e az öregség?

Weöres Sándor, Csorba Győző, Keresztury Dezső és Orbán Ottó így vallanak erről a kérdésről:

*Ha kúszom az oromra...
Már ritkábban teszem,
megállok fulladozva,
botlom nehézkesen,
mindkét lábamban nyilalás
inakba és forgókba ás.*
(Weöres Sándor: Hegymászás)

*Gonoszkodik a vén test: handabandáival
Szemem fülem figyelmét magára kanyarítja*
(Csorba Győző: Gonoszkodik a test)

*Lassan megkopnak a porcok,
Ami él, sebesen öregszik*
(Keresztury Dezső: Látlelet)

*Hatvan fölött az idő fundamentalista szelleme
Pokolgépet rejt életfontosságú szerveinkbe*
(Orbán Ottó: Hatvan fölött)

Ezekben a részletekben is megjelenik a gerontológia máig nem teljesen megoldott kérdése: az öregség betegségnek tartható-e. Az ókorban már megfogalmazták az egyik véleményt: *senectus ipsa morbus*, az öregség maga betegség (Terentius, Seneca). Mivel tünetei a betegségekhez hasonló formában jelentkeznek, érthető ez a megközelítés. A modern orvostudomány élettani folyamatnak tartja, amely kvázi patológias jelenségeket mutat, azaz tünetei fiatal korban csak betegség kapcsán jelentkeznek. Nem véletlen, hogy az ebből a szempontból laikus költő is betegségnak tartja, ahogyan Illyés Gyulánál olvashatjuk:

*Halálos nyavalyába estem,
nem tegnap s nem tegnapelőtt*
...
*Mert ez az ősbaj az öregség,
annak lepnek tünetei,*
...
*Így érezhet, akinek arcát
sárgítani kezdi a rák,
így, akinek vérbaj-fekély üt
homlokára szentenciát*
(Menedék)

2.2. A fiataikor nosztalgikus megidézése kontra öregedés, öregkori betegségek

A költő sokszor megidézi nosztalgiával fiatakorának tevékenységi, képességbeli teljességét. Ez kárpótolhat tudatilag a veszteségért, amelyet sokan a hiány megélésének nagy emóciójával élnek át, az identitásunk képviseli folyamatosságunkat: az is vagyunk talán, akik voltunk, amint ezt Füst Milán megdöbbentő erővel fejezi is ki:

Hol vagytok ó szemeim, kik oly áldottnak véltetek egy arcot?
...
*S hol vagytok fogaim, ti vérengzők, kiktől felserkent nemcsak a számóca, de az
annál duzzadtabb s pirosabb ajak is?*
S hol vagy te mellemnek oly irtózatoss dalolása?
(Öregség)

Hasonló gondolat fejeződik ki Csorba Győző soraiban:

*Én tudom, igen, mi volt e test,
milyen egyetlen, ismétlődhetetlen,
milyen párját-nem-lelhető csoda*

...

*Hát gyászolom magam előre
(Mi volt e test)*

Az öregedő szervezet is igyekszik fenntartani az élethez szükséges működést, Lator László így vall erről:

*Ezek a szép megtöretett kezek –
tudják, felejtik funkcióikat.
Meggyűrődtek a feszes szövetek,*

...

*romlóban is hibátlan szerkezet.
(Kezek)*

Az öregedés, ha magát nem is tartjuk betegségnek, esendőségével és tartamával elősegíti, hogy az évtizedek alatt összegyűljön több kórfolyamat a szervezetben, ezt a jelenséget a nem szakember is tudja:

*Angina pectoris, cor pulmonale, diabetes
mellitus: mennyi szép dallamos név! Beszédes
bizonyosságai, hogy mire hatvanig ér,
az ember egy hajítófát sem ér.*

(Rónay György: Térkép)

*megöregedett szívem is hibás,
nagy örömöktől fél, arythmiás*

(Áprily Lajos: Hogy hívtalak)

*egy diónyi szerv nőni kezd
s öltvén birsalmaméretet
vizek folyását eltömi*

(Rákos Sándor: Maga-köszöntése hetvenötödik születésnapján)

3. A „LÁTVÁNY-ÉLETKOR” ÉS AZ „ÉRZETT ÉLETKOR” ELLENTÉTE

A pszichológia egyértelműen – most már tesztekkel, vizsgálatokkal is – igazolja, hogy az ember éntudata, belső identitási összetevői, azokhoz való viszonya a kor előrehaladtával, az idősödés folyamatában alig változnak. James, a lélektan egyik 19. századi megalapítója az identitásnak két rétegét különítette el, a belső abszolút

magot („I”) és a mindennapokban megnyilvánuló, szerepeket játszó személyiséget („me”) (JAMES 1890). Az első majdnem változatlan egész életünk folyamán, ezért ez az énünk mintegy kívülről szemléli testi öregedésünket. Kaufman nagyszámú idősre vonatkozó vizsgálata azt igazolta, hogy identitás-tudatuk nem változik a korrall, hanem kortalan („ageless self”) (KAUFMAN 1986). Mások még arra is találtak példát, hogy sok idős self-tudata fiatalabb kalendáriumi koruknál (WESTERHOF – BARRETT – STEVERINK 2003). A testi változás csak maszk, amely mögött régebbi, tehát fiatalkori énem, a selfem folyamatosan azonos. A „látvány-életkor” és az „érzett életkor” nem fedí egymást (FEATHERSTONE – HEPWORTH 1997: 140). „Az öregség csupán jelmez a külvilág előtt, igazi, valódi énem kortalan” – írja M. Cowlby. „A szívem fiatal maradt, szerepet játszom, a hetvenéves szerepét” – vallotta A. Gide. Ugyanakkor gyakran éppen a fiatalos identitás és az öregként funkcionáló egyén (test!) kettősége jelent pszichés problémát, néha „azonosulási válságot” (BEAUVOIR 1974: 462).

*egy csupa-ránc-arcú vénember
él vissza csúful a nevemmel
tükör lapjáról sandán les rám
a százéves vaksi aggastyán
csorba szája azt hajtogatja
én ő vagyok önmagam apja*

(Rákos Sándor: Amelyben azon töpreng, hogyan szabaduljon a vénembertől, aki szembenéz vele)

*Egy öregember ül a helyemen
az asztalnál, fotelben, székben,
az ő haja őszül a fejemen.*

(Orbán Ottó: A rejtőző rokon)

*A városi utcán estelente
mintha tükörképem jönne szembe.
ősz haja, gnóm-arca, pisze orra,
kis termete, mintha enyém volna.
Egy bizonyos: együtt öregedtünk,*

(Weöres Sándor: Alterego)

Bár a test esendőbb, a szellem tapasztalatai által – mint már említettem – gazdagabb, tisztábban látó, összefüggésekben gondolkozó.

*Egyre sötétebb
alagút.
De egyre fényesebbek
a lámpák.*

(Rónay György: Öregkor)

Talán ez az egyetlen hozama az öregedésnek, ami az önmegismerésre is kiterjed:

*Nem vagyok jó már semmire,
Csak arra, hogy magamat tisztán lássam.*

(Csoóri Sándor: Várom az őszi esőket)

4. A MÚLT – JELEN – JÖVŐ HÁRMASA

Az idős ember számára a valóságban is, de főleg gondolatvilágában, az idő három dimenziója, a múlt, jelen és jövő megváltozott formában és jelentőséggel jelenik meg. Először a költeményekben az életvezetés, a gyakorlat kérdéseinek megjelenését kísérem figyelemmel. Németh László szerint megváltozhatatlan múltunk alakított ki bennünket, a múltunk vagyunk, múltbeli rétegeink együttese vagyunk. Proust szerint pedig énünk nem más, mint állapotaink sorának egymásra rétegződése és ez megmásíthatatlan. A pszichológia modern irányzata, amely a narratív identitásra épül (RICOEUR 1999), amely megélt, emlékeinkben újra élő, lényünket múltja alapján meghatározó lényegünk kifejezését helyezi központba, az irodalomban talán előbb jelent meg, mint a tudományban. Természetesen ennek igazi értelme időskorban van meg, amikor életünk legnagyobb része már elmúlt, minden lényeges megtörtént, amely felépítette énünket, kevés új esemény, főleg meghatározó jelentőségű, várható.

4.1. Verssorok a múlttól

*Ha menekülünk is, tovább viseljük
a régi, csúfos hegeket,
az eltörölhetetlen nyomokat,
Ami történt, durván birokba vesz
Bármelyik órában, tetszés szerint,
S testestül-lelkestül övé vagyunk*

(Kálnoky László: Fojtogató emlék)

*Tulajdonképpen azt hihetné az ember,
hogy a múlt lecseng. De nem,
eltűnik, aztán visszatér,*

(Nemes Nagy Ágnes: A kertben)

A múltunk kívánt – nem kívánt emlékei gyakran betódnak tudatunkba, megbolygatnak, kísértének kellemes vagy kellemetlen érzést kiváltva:

*Acsargó emlékek lopóznak utánam,
acsargó emlékek rám is rámtalálnak*

(Zelk Zoltán: Álmomban hajam visszafeketült)

*dagálykor még a hajóroncs-öregség
előntött rakodóteréből
kimos a víz egy-egy bálányi múltat*

(Rákos Sándor: Szindbád estéje)

*Elmerült idő, nagy a te hatalmad:
A lélek, gyors ló, hozzád visszavisz*

(Képes Géza: Fehérgyarmati kéklő szilvaerdők)

Az öregkori jelen lehet sivár, csak a múlt bír jelentőséggel, igazi tartalommal – találjuk az egyik költőnél:

*Bennem csak az él, ami volt
Az igaz csak, ami már nem lesz*

(Csoóri Sándor: Megint egy év)

4.2. Verssorok a jelenről

A jelent nem adni fel – így ír egy másik –, tenni, tudást gyűjteni akkor is, amikor már talán feleslegesnek tűnik:

*De konok vagyok és még mindig gyűjtöm azt, ami megtelít,
(Vas István: Párbeszéd két ismeretlen között)*

A jelent, ami még adja vagy adhatja az élet élvezetét, örömmel, méltó boldogsággal kell átélni:

*Ez a nap is így
legyen a tied; szóltan is öröm-ének
töltsön be: hogy itt lehetsz még, telve a lét
viszonzott javaival;*

(Keresztury Dezső: Búcsúzó nyár)

Élni – bármi is a vége – látogatás az édenkertben.

(Orbán Ottó: Élni)

*Belső édenünkben élünk, ameddig akarunk.
S minél tovább, annál szebben, ameddig élünk.*

(Rónay György: A kert)

Mert mégis élni, élni, élni, élni!

(Juhász Ferenc: Élni! Élni! Élni!)

4.3. A jövő megjelenése a sorokban

A jövő már ritkábban merül fel. Talán kevés az idő mindent, mit terveztem, elvégezni – így az egyik költő:

*Mennyi mindent nem mondtál még el,
s már nem is mondasz el soha,*

(Tözsér Árpád: A gyöngykapu kitárva... 1.)

A hátralevő időre tervezni kell határozott akarattal – így a másik:

*Leépülőben
nyugodtan tervezek.
Bárhogy rendeltessék felőlem:
leszek, leszek, leszek.*

(Csorba Győző: Így először)

Ezekben az ellentétes élet-megközelítésekben Erikson teóriájának megállapításaira találunk rá, amely szerint az élet végig krízishelyzetek megoldását jelenti, amelyeknek mindig kétféle, egy pozitív és egy negatív kimenetele van (ERIKSON 1998). Időskorra a kétségbeesés és az integráció, azaz a pozitív beilleszkedés alternatívája jelenik meg mint alternatíva.

5. AZ ÖREGEDÉS PROBLÉMÁJÁNAK FILOZOFIKUS MEGKÖZELÍTÉSE

A következő versekben mélyebb, lélekelemzőbb, filozofikusabb megközelítést keresek és idézek. A mennyiségi oldal meghatározó ekkor is: a múlt hosszú, jóformán az időfogalom egészét elfoglalja; van, ahol a jelen szinte nincs is, állandóan a múltba fordul át, amely azonban már teljesen kialakult és a hozzácsapódó újabb kis időszakok nem változtatják a tartamát. Vagy másutt – épp ellenkezőleg – minden csak jelen, amibe minden, a múlt, a jövő beletorkollik; a jelen pillanat hosszúnak tűnik a tudatban, mert benne van mindig a gondolat és az észlelés lassulása és elmélyülése, de már rövid idővel később ez az időtartam is rövidnek, gyorsan elfutónak jelenik meg az emlékezetben. A jelenbe beleélés és az emberi ismeret az átlagos élethosszról bizonytalanná teszi az elképzelést a még várható időről, amely bármikor már megszakadhat. Az idődimenziók minőségi oldala, értéke nagyrészt éppen személyes nagyságrendje által meghatározott.

Személyiségemet, körülményeimet a múlt határozza meg, tehát a jelenemet is: állapotom, életelegedettségem ettől függ, a gondok egy része (pl. rang) már nem érinti bensőmet, felette tudok maradni és ez hat arra, hogy van-e elképzelésem, tervem a jövőre vonatkozólag, azaz adott esetben van-e az idősnek jövőképe, beleértve az élet végének és szellemi továbbélésének kérdését is. Az elmondottakból az is következhet, hogy az öregkorban, főleg romló általános állapot, tehát veszélyeztetettség esetén, az időszférák egymásba tolódnak, nem válnak el élesen a tudatban.

*de legjobb ha máris múltként idéznéd
most futó perced villanásait*

...

*az idő kezdte ő kurtítja egyre
jövődöt melyből a múltad lehetne*

(Rákos Sándor: Kettős idő)

*akinek már csak múltja van
könnyen lemondhat a jövőről
idő-emigráns hontalan
kit a kimért perc már nem öröl*

...

jövő jelent játszik szimultán

(Rákos Sándor: Jövőtlenítés)

*Amott a múlt: s mint körző, a világ tág
Óriási lapjába belemártott
Ívben, mik a jelent s jövőt befognák,
Átfogni egyben az egész világot!*

(Fodor József: Végtelen menet, 33.)

*Ez az időtelen
Csupajelen,
A most, a máskor, a máshol.*

...

*Ez az a csupajelen,
Amiből kihullasz jeltelen,*

(Vas István: A látogatás)

Az „idő-emigráns” gondolata összecseng a szociológus M. Mead (cit. CORNISH 1993: 128) kifejezésével, aki szerint az öregek „bevándorlók az időben” („immigrants in time”), mivel hasonlóan a távoli földrésről bevándorlókhoz egy más világ (ők egy elmúlt korszak) kultúráját hordják magukban a jelenben.

Ugyanakkor a maradandóság igénye – mely általános emberi attitűd – a bizonytalanság miatt erősödik az idősbén. Ez fejeződik ki a rendhez kapcsolódó vágyódásukban, a rend biztonságot, kikezdhetetlenséget jelent.

*A Rend nyugalmat ad
Amíg nem ingatag.*

(Illyés Gyula: Rögtönzés röntgenre várva)

A fák hosszú életükkel, masszív kitartásukkal, alkatukkal a maradandóság, a rend szimbólumai (ezért szerepel sok idős-társaság emblémájában a fa).

*Kérgük bástyái közt
Szüntelen zene szól, a teljesség zenéje,
Az egyensúly zenéje és a rendé.*

(Csorba Győző: A fák példája)

Az életidő előrehaladtával az évek, napok, órák értékesebbek, a még lehetséges kevésből kapni mindig nagyobb értékű, főleg ha a múltban gyűjtött szellemi gazdagságból bele tudunk lopni, apró terveket formálni és ezzel sokoldalúbbá tenni, mint amennyire egy fiatal képes lenne.

*kevesülve arannyá fogynak
időd fukaron felveri
árát a maradék napoknak*

(Rákos Sándor: Napfogyatkozás)

Ahogy rövidülnek, úgy válnak napjaink mind teljesebbé.

(Rónay György: A kert)

6. AZ ELMÚLÁS TÉNYÉRŐL ÉS A MARADANDÓSÁG REMÉNYÉRŐL

A korral természetesen közelebb kerül az ember az élet végéhez, ezt az öregedő ember tudja. Elkülönül sokszor a halál mint esemény és az élet befejezése mint záró aktus. Van, aki állandóan számon tartja, van, aki kiiktatja a tudatából, a legtöbb ember a kettő között áll: időnként betör tudatába ennek elkerülhetetlen ténye, de életét ettől függetlenül tervezi. Ismert a mondás, úgy tartsd magad lelki tisztaságban, mintha minden nap életed utolsó napja lenne, és úgy tevékenykedj, tervezz, mintha végtelen sok időd lenne.

A költői példák többféle gondolati feldolgozást mutatnak, vallásosságuktól függetlenül. Nyugodtan készülni az élet elhagyására, az itteni élet beteljesítésének és a metafizikus megbékélésnek tudatával: „a teljes élet befejezésének nyugalma, hogy megtettem, amit tudtam, megtettem, amit lehetett” (LOSONCZI 2009: 269):

*Valami tudáson-túli, megfoghatatlan,
Mindig tevékeny nyugalom.*

(Keresztury Dezső: Este)

*Öregség, bölcs fegyelmezője vérnek
Taníts meg, hogy Csendemhez csendben érjek.*

...

*A túlsó partot látó révülésben
A „Készen vagy?”-ra ezt felelni: – Készen.*

(Áprily Lajos: Kérés az öregséghez)

Az idősödés folyamata önmagában közelít a transzcendens világszemlélethez, mert a létformák hosszú időbeli észlelése, változásainak szándékos vagy öntudatlan feldolgozása elvezet a dolgok, a történések mögött meghúzódó feltételezett láthatatlan erők megsejtéséhez (gerotranszcendencia), (ld. TORNSTAM 2005), főleg nagy fordulatokkal járó eseményeknél lesz ez transzparens az ember számára (HANKISS 2008). „Az időskor ajándéka az, hogy feltárja a dolgok láthatatlan értelmét” (CHITTISTER 2011: 224). A kozmikus gondolkozás a világ egyetemességéhez tartozás példájában is tetten érhető:

*Halálommal majd megint változást hozok.
Más formában ismét beleépülök az
Egészbe, s az Egész megint mássá válik
tőlem.*

(Csorba Győző: Halhatatlan)

Marad-e hírünk a halálunk után? – kérdése a költő számára örök, sokszor az elfeledtség fenyegető árnyával:

*A láng lehunyta fáradt szép szemét
S észre se vette senki, hogy nem ég.*
(Képes Géza: A láng)

*Új nemzedék nyomul
Helyünkbe, mely talán arról se tud, hogy éltünk,
S negyedszázad után kiszórja csontjainkat
A feledés közös gödrébe.*
(Rónay György: Sarastro temetése)

De megjelenik a költők műveiben természetszerűleg a horatiusi „non omnis moriar” („nem halok meg teljesen”): az a szellemi alkotás, ami egy költő életében megszületett nem válhat teljesen az enyészet áldozatává, ahogy alkotójának neve sem. Van, akiben öntudattal megfogalmazódik ez, másnál csak óhajként, bizonytalan reményként. Rónaynál is – aki az előző lemondó gondolatot leírta -, megtaláljuk ezt, igaz, költőtársra vonatkoztatva:

*... ha nem is tudta volna
kimondani: NON OMNIS MORIAR.
Ő sem egészen.*

*...
Mert nem halunk meg mindenestül.*
(A folyó és a katona)

Illyés Gyula kimondja a kérdésre a büszke választ:

*Munkám, mit sóváran egy életem
Behordtam, az – bár nélkülem –*

Él s éltet?

...

Non omnis moriar!

(Hosszú tél)

Ez a maradandóság a művek hátrahagyása által lényegében megvalósul, a művekben – de minden itt hagyott nyomunkban – belőlünk marad itt valami, ezt nevezi Lifton „szimbolikus halhatatlanságnak” (LIFTON 1979). Simmel német filozófus szerint „a szellemi alkotás – tartalmát tekintve – kezdettől fogva az időtlen tartományában van” (SIMMEL 2011: 126).

ÖSSZEGZÉS

Az öregedés egy adott fázisában sok ember valamiféle összegzést végez életéről. A költők folyamatosan megjelenítik költeményeikben az élet, majd ennek részeként az öregedés által kiváltott jelenségeket és ehhez fűződő gondolataikat, érzéseiket. Egy-egy jelenség is megindíthat az egész folyamatra vonatkozó elmélyült bölcséletet, több költemény együtt pedig összefüggés-rendszerbe hozhatja ezeket. Az öregedés „természetes kolostor” egy tudós szerint, amelyben már távolodva az élet főáramában zajló eseményektől („procul negotiis”, Horatius), már magunkban és magunkról alakítjuk tapasztalataink alapján eszmevilágunkat.

Keresztury Dezső, a poeta doctus Számadás című versének néhány sorával zárom áttekintést nyújtó dolgozatomat:

*Köszönöm Élet ajándékaidat: hogy
amit adhatok, csak visszaadom már,
mert megtanultam nőni nyers próbáidon
s egész maradni robbanásaidban.*

IRODALOM

- [1] Beauvoir, Simone de (1972). *Az öregség*. Ford. Pődör László. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- [2] Bullington, Jennifer (2006). Body and self: a phenomenological study on the ageing body and identity. *Medical Humanities* 32. évf., 1. sz., pp. 25–31.
- [3] Chittister, Joan (2011). *Az évek ajándéka. Méltósággal megöregedni*. Ford. Veszprémi Krisztina. Budapest: Ursus Libris.
- [4] Cornish, Edward (1993). *The study of the future*. Bethesda (USA): World Future Society.
- [5] Eliade, Mircea (2009). *A szent és a profán*. Ford. Berényi Gábor. Budapest: Európa Kiadó.
- [6] Erikson, Erik H. (1998). *The life cycle completed*. New York: W. W. Norton.

-
- [7] Feathersstone, Mike – Hepworth, Mike (1997). Az öregedés maszkja és a posztmodern életút. Ford. Erdei Pálma. In Feathersstone, M., Hepworth, M., Turner, Brian S. (szerk.) *A test. Társadalmi fejlődés, kulturális teória*. Budapest: Jósöveg Műhely Kiadó, pp. 126–148.
- [8] Hankiss Elemér (2008). *Ikarosz bukása. Lét és Sors az európai civilizációban*. Budapest: Osiris.
- [9] Haranghy László (1969). A gerontológia mint a XX. század komplex tudománya. *MTA Értesítő* 76. évf., 10. sz., pp. 614–622.
- [10] Illyés Gyula (1969). *Kháron ladikján vagy az öregedés tünetei*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- [11] James, William (1890). *The Principles of Psychology*. New York: Henry Holt and Co.
- [12] Kaufman, Sharon R. (1986). *The ageless self. Sources of meanings in late life*. Madison (USA): University of Wisconsin Press.
- [13] Lifton, Robert Jay (1979). *The Broken Connection: On Death and Continuity of Life*. Washington DC, London England Am. Psychiatric Press, Inc.
- [14] Losonczy Ágnes (2009). *Az ember ideje*. Budapest: Holnap Kiadó.
- [15] Marton L. Magdolna (2005). Az idegrendszer önreprezentációs kérdései. *Pszichológia* 25. évf., 1. sz., pp. 3–26.
- [16] Pataki Ferenc (2011). Stabilitás és változás az én-rendszerben. *Magyar Pszichológiai Szemle* 66. évf., 2. sz., pp. 229–268.
- [17] Ricoeur, Paul (1999). Az én és az elbeszélt azonosság. Ford. Jeney Éva. In Ricoeur, P. *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Osiris Kiadó, pp. 373–412.
- [18] Simmel, Georg (2011). Halál és halhatatlanság. Ford.: Juhász Anikó. In Simmel et al. *A halál filozófiai megszólításai*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- [19] Tornstam, Lars (2005). *Gerotranscendence: A Developmental Theory of Positive Aging*. New York: NY Springer Publishing Company.
- [20] Valachi Anna (2009). *Csigavonalban a Parnasszusra. Rákos Sándor földi poklai és táguló költői világa. Alkotásélménytani „fejlődésregény”*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- [21] Weöres Sándor (1939). *A vers születése*. Pécs: Pécsi Egyetem.
- [22] Westerhof, Gerben J., Barrett, Anne E., Steverink, Nardi (2003). Forever young: A comparison of age identities in the US and Germany. *Research of Aging* 25. évf., 4. sz., pp. 366–383.